

Ю. О. Тополь,* В. П. Новак**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

У кожній державі існує власна податкова система, цільове призначення якої — сформувати ті централізовані (на рівні держави) або децентралізовані (на рівні територіальних громад) фонди грошей, які дозволяють державі та органам місцевого самоврядування виконувати свої функції та завдання.

Із позиції фінансового права, головне в податку — це надходження коштів державі або територіальній громаді для задоволення суспільних потреб, насиченості державного чи місцевих бюджетів.

Правовою основою для утримання податків як форми примусового відчуження результатів діяльності фізичних та юридичних осіб або позбавлення їх права власності на частину свого майна чи прибутку є конституційний публічно-правовий обов'язок платника податків сплачувати встановлені законом податки. У цьому обов'язку платника податків втілено загальний публічний інтерес усіх членів суспільства, коли податок виступає як своєрідна плата за цивілізацію. Саме тому сплата податків як безумовний обов'язок закріплюється Конституцією України¹ (ст. 67) як необхідна умова нормального існування держави, як безумовна вимога щодо всіх і кожного, хто чинним законодавством визначений як платник відповідного податку.

Оскільки податок — основа фінансового добробуту, життєздатності, цивілізованості будь-якої держави чи територіальної громади, то наявність вражаючої кількості наукових публікацій, де на основі системного підходу аналізується уся сукупність проблем теоретико-прикладного змісту щодо податкових правовідносин, є фактом зрозумілим і таким, що не потребує особливої аргументації з точки зору актуальності наукових досліджень у цьому напрямку. Разом з тим, чимало питань щодо оподаткування, незважаючи на велику кількість публікацій, є спірними, дискусійними, тобто такими, що трактуються неоднозначно². Це стосується як визначення таких базових понять, як податок, податкова система, механізм оподаткування, так і відповіді на суто концептуальні питання щодо побудови та змісту самої податкової системи країни з метою оптимізації тих функцій, які вона має виконувати.

Одним з питань, яке недостатньо досліджено науковцями в галузі фінансового права, є питання щодо оподаткування неприбуткових юридичних осіб. Як відомо, залежно від мети діяльності усі юридичні особи поділяються на комерційні та некомерційні. Некомерційні — це підприємства, установи та організації, діяльність яких не має за мету одержання прибутку. До них відносять політичні партії, громадські організації, установи охорони здоров'я та освіти, засновані на державній формі власності. Однак некомерційний характер названих та інших юридичних осіб не означає, що вони не можуть отримувати прибуток. Наприклад, ті ж освітянські установи, здійснюючи підготовку кадрів спеціалістів поза межами державного замовлення на контрактній основі, отримують відповідні прибутки. Політичні партії, маючи видавничу базу і розповсюджуючи газети та журнали, мають певний прибуток.

До неприбуткових організацій належать і кредитні спілки. Однак в юридичній науці фінансового і податкового права проблема правового регулювання їхнього оподаткування фактично залишається поза увагою науковців, що і обумовило вибір мети даної статті. Метою цієї публікації є аналіз вітчизняного законодавства щодо оподаткування кредитних спілок з точки зору його досконалості, з акцентом на існуючу практику.

Питання неприбуткових організацій на нормативній основі закріплено в Наказі Державної податкової адміністрації України³. Згідно з цим наказом кредитні спілки віднесені до неприбуткових організацій. Неприбутковий характер кредитних спілок закріплений і в Законі України “Про кредитні спілки”⁴, згідно з яким “кредитна спілка —

© Тополь Ю. О., Новак В. П., 2008

* професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, кандидат історичних наук, доцент

** юрист

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 67.

² Козьирин А. Н. Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики. — М., 1993; Кучерявенко Н. П. Налоговое право: Учебник. — Х., 2001; Криницький И. Е. Правовое регулирование налогообложения имущества: Дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2001; Ногина О. А. Налоговой контроль: вопросы теории. — М., 2003 та інші.

³ Про затвердження Порядку визначення структури ознаки неприбуткових установ (організацій): Наказ Державної податкової адміністрації України від 03.07.2000 р. // ОВУ. — 2000. — № 31. — С. 198.

⁴ Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. // ОВУ. — 2002. — № 3. — С. 79.

це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних началах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки⁵.

Кредитна спілка набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації і в 20-денний термін після отримання свідоцтва про державну реєстрацію зобов'язана стати на облік у податкових органах за її місцезнаходженням.

Для неприбуткової організації після її реєстрації у місцевих податкових органах однією з основних умов, що дає право на пільги з оподаткування, є внесення її до реєстру неприбуткових організацій з присвоєнням їй відповідного номера. Порядок ведення Реєстру встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ведення Реєстру неприбуткових організацій з метою їх оподаткування передбачене і Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” (п. 11 ч. 7 ст. 7)⁶. З метою виконання норми цього Закону Наказом Державної податкової адміністрації України від 11 липня 1997 року № 232 затверджено Положення про Реєстр неприбуткових організацій⁶. Реєстр ведеться автоматизовано у складі загальнодержавної Автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Державної податкової адміністрації України.

Названі нормативно-правові акти забезпечують реєстрацію і облік неприбуткових організацій з метою використання єдиної методики обліку платників податків і зборів — неприбуткових організацій в органах державної податкової служби.

Чинне законодавство, зокрема Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” (ст. 7), відповідно до неприбуткового статуту кредитних спілок, визначає ті доходи даних суб'єктів фінансових правовідносин, які звільняються від оподаткування, а саме:

- кошти, які надходять до кредитних спілок та пенсійних фондів у вигляді внесків на недержавне пенсійне забезпечення або внесків на інші потреби, передбачені законодавством;

- доходи від здійснення операцій з активами (у тому числі пасивні доходи) кредитних спілок та недержавних пенсійних фондів, з рахунками учасників банківського управління, а також операцій за пенсійними вкладками (внесками);

- дотації або субсидії, отримані з державного або місцевого бюджетів, державних цільових фондів або у межах благодійної, у тому числі гуманітарної допомоги, що надаються неприбутковим організаціям відповідно до умов міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам з метою зниження рівня таких цін.

Під “пасивними доходами” згідно із Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” розуміють доходи, отримані у вигляді відсотків, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті.

Законом також визначено поняття відсотків. Відсотки — це дохід, що сплачується (нараховується) позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на визначений термін коштів або майна.

У випадках, коли кредитна спілка отримує дохід з інших джерел, крім вищеназаних, то вона зобов'язана сплатити податок на прибуток з суми таких доходів.

Для того, щоб уникнути спірних ситуацій у взаємовідносинах з податковими органами, необхідно, щоб перелік можливих видів внесків до кредитної спілки був чітко визначений її статутом та внутрішнім “Положенням про внески”.

Ст. 10 Закону України від 20.12.2001 р. “Про кредитні спілки” визначено, що членство у кредитній спілці настає з дня сплати особою вступного та обов'язкового пайового внесків у порядку, передбаченому статутом кредитної спілки. Крім того, за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки формується пайовий капітал кредитної спілки (ч. 2 ст. 20 Закону України “Про кредитні спілки”). У свою чергу, за рахунок цільових внесків членів спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб та безоплатно отриманого майна і необоротних засобів формується додатковий капітал кредитної спілки. Виходячи з цього, зазначені вступні, обов'язкові, додаткові та цільові внески членів кредитної спілки звільняються від оподаткування на підставі ст. 7 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”.

⁵ Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 22.05.1997 р. // ВВР. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

⁶ Про затвердження Положення про реєстр неприбуткових організацій: Наказ Державної податкової адміністрації України від 11.07.1997 р. // ОВУ. — 1997. — № 32. — С. 176.

Надходження будь-яких інших видів внесків, не передбачених Статутом і Положенням, може мати (і, як правило, має) для кредитної спілки “податкові наслідки”, тобто вони оподатковуються. Прикладом внесків, не визначених статутними документами, можуть бути благодійні внески в кредитну спілку, оскільки звільнення від оподаткування безповоротної фінансової допомоги і благодійних пожертвувань передбачається ст. 7 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” тільки для органів державної влади, благодійних фондів та релігійних організацій.

На практиці часто виникає питання щодо оподаткування відсотків, отриманих кредитними спілками за розміщення тимчасово вільних коштів на поточному рахунку в банку. Деколи кредитні спілки навіть звертаються до банків з проханням не нараховувати зазначені відсотки. Однак доходи, отримані у вигляді відсотків, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті є пасивними доходами і відповідно до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (п. 11 ч. 7 ст. 7) оподаткуванню не підлягають.

Документом, на підставі якого податкові органи формують уявлення про доходи і витрати кредитної спілки і, відповідно до цього, про можливі кошти надходжень до бюджетів, є кошторис кредитної спілки. На початку року кожна кредитна спілка складає кошторис доходів і витрат, який затверджується Спостережною радою, у якому постатейно передбачаються всі можливі доходи і витрати на поточний рік. Якщо витрати підприємств і організацій, що здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, суворо регламентуються чинним законодавством та включаються до валових витрат, то витрати кредитної спілки не підлягають такій жорсткій регламентації. Однак ці витрати повинні бути спрямовані на виконання статутних завдань, передбачених кошторисом та затверджених Спостережною радою спілки. Якщо кошти, що надійшли, використані не за цільовим призначенням, податкова інспекція не прийме у складі витрат таке використання. Наприклад, кредитна спілка протягом року сплатила штрафи. Це можуть бути фінансові санкції за порушення норм готівкового обігу, за несвоєчасну здачу звітності або несвоєчасне перерахування обов’язкових платежів тощо.

Такого роду витрати повинні вираховуватись з витрат, яких кредитна спілка зазнала за рік⁷.

Податковий звіт про використання коштів неприбуткових організацій і установ, порядок подання і форма якого затверджені Наказом Державної податкової адміністрації України від 03.04.2003 р. № 153, заповнюється і надається до податкових органів за місцем реєстрації у встановлені законодавством терміни для здачі декларацій про прибуток підприємства — не пізніше 40 днів після закінчення звітного кварталу⁸.

Основна діяльність кредитних спілок не підпадає під оподаткування і таким обов’язковим стягненням, як податок на додану вартість. Відповідно до ст. 3.2.5 Закону України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 р. з наступними змінами і доповненнями не є об’єктом оподаткування “... залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту, вкладу (у тому числі пенсійного), управління цінними паперами та коштами (корпоративними правами та деривативами), доручення, надання, управління і переуступки фінансових кредитів, кредитних гарантій і банківських поручительств особою, що надала такі кредити, гарантії або поручительства”⁹.

Проте практика податкових правовідносин між органами державної податкової служби на місцях та кредитними спілками свідчить про намагання фіскальних органів вийти за межі чинного законодавства або вільного його трактування. Так, достатньо розповсюдженою є спроба оподатковувати доходи, отримані на додаткові пайові внески членів кредитних спілок. Податкова інспекція накладає штрафи за несплату податку, а кредитні спілки оскаржують рішення про ці фінансові санкції щодо них в судах.

Шляхом подання позовів до суду вже декілька кредитних спілок (“Оберіг”, м. Малин, Житомирська область; “Капітал”, м. Мелітополь, Запорізька область; “Чернігівська”, м. Чернігів) добилися законного та справедливого рішення на власну користь у спорах такого роду з податковими органами.

⁷ Ведення бухгалтерського обліку в кредитних спілках. Нормативний посібник. — К., 2004. — С. 67.

⁸ Порядок складання податкового звіту про використання коштів неприбуткових установ та організацій. Затв. Наказом Державної податкової адміністрації України від 03.04.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 17. — С. 146-148.

⁹ Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 р. // ВВР. — 1997. — № 21. — Ст. 156.

Такою, що суперечить чинному законодавству відповідно до судових рішень, визнається і позиція податкових інспекцій на місцях стосовно оподаткування нерозподіленого доходу, що залишається у розпорядженні кредитної спілки за підсумками фінансового року та розподіляється за рішенням загальних зборів, у тому числі між членами кредитної спілки, пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді відсотків (процентів). Апелюючи до ч. 3 ст. 21 Закону України “Про кредитні спілки”, податкові органи наполягають на тому, що оподаткування цих доходів здійснюється в загальному порядку. Цей загальний порядок фіскальні органи визначають відповідно до п. 7.1 ст. 7, Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб”, тобто у розмірі 15 % від об’єкта оподаткування¹⁰. Однак ця позиція є невірною з огляду на те, що п. 7.2 ст. 7 цього ж Закону визначена єдина ставка податку у розмірі 5 % від об’єкта оподаткування, нарахованого податковим агентом як процент на вклад (внесок) до кредитної спілки, створеної відповідно до закону.

Не завжди обґрунтованою є практика накладання штрафних санкцій на кредитні спілки, яким зупинено дію ліцензії на здійснення фінансових операцій.

Одеській обласній кредитній спілці “Вітязь” Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України призупинила дію ліцензії на здійснення діяльності по залученню внесків (вкладів) кредитної спілки на депозитні рахунки. Після зупинення дії ліцензії спілка продовжувала надавати кредити членам кредитної спілки та приймати платежі по виданих раніше кредитах.

Не розібравшись в особливостях ліцензування діяльності кредитних спілок, Державна податкова інспекція дійшла висновку, що кредитна спілка здійснювала безліцензійну діяльність та зобов’язана відносити до складу валових доходів кошти, які надійшли до кредитної спілки у вигляді внесків та доходів від здійснення операції з активами (у тому числі відсотки за користування кредитами). Крім того, ДПІ рахувала, що у зв’язку із зупиненням дії ліцензії кредитна спілка перестала бути неприбутковою установою, а тому членські внески, які вносяться до каси, є поворотною фінансовою допомогою і відповідно — прибутком з інших джерел надходження.

Виходячи з цього, ДПІ у Приморському районі м. Одеси зобов’язала обласну кредитну спілку “Вітязь” (активи якої склали 5.8 млн. грн.) сплатити 1.7 млн. грн. податку на прибуток підприємства та штрафних санкцій до бюджету¹¹.

Діючи у суворій відповідності до існуючої процедури, кредитна спілка апелювала до Державної податкової адміністрації в Одеській області. Проявивши професіоналізм, остання скасувала рішення районної податкової інспекції про накладання санкцій на обласну кредитну спілку “Вітязь”. Позиція ДПА в Одеській області базувалась на тому, що згідно зі ст. 13 Закону України “Про кредитні спілки” кредитна спілка — це неприбуткова організація, а Державною податковою службою України не приймалось рішення про виключення кредитної спілки “Вітязь” з реєстру неприбуткових організацій та установ. Тому припущення про втрату кредитною спілкою “Вітязь” ознак неприбуткової організації на підставі зупинення дії ліцензії на залучення внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки було визнано невірним.

У зв’язку з податком на додану вартість виникає питання, чи має кредитна спілка у разі придбання нею товарно-матеріальних цінностей основних засобів, нематеріальних активів право на податковий кредит. Закон України “Про податок на додану вартість” (п. 2.1 ст. 2) встановив, що у випадку, коли загальна сума від здійснення операцій з поставки товарів (послуг), у тому числі з використанням локальної або глобальної комп’ютерної мережі, що підлягають оподаткуванню за даним законом, нарахована (сплачена, надана) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 300 000 грн. (без врахування податку на додану вартість), то така організація зобов’язана зареєструватись як платник податку на додану вартість. Слід також зауважити, що відповідно до п. 7.4.2 ст. 7 Закону України “Про податок на додану вартість” у разі, коли платник податку придбає (виготовляє) товари (послуги) та основні фонди, які призначаються для їх використання в операціях, які не є об’єктом оподаткування згідно зі ст. 3 Закону України

¹⁰ Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.04.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 28. — С. 28.

¹¹ Вишневський І. Оподатковувати чи не оподатковувати — ось у чому питання ... // Вісник кредитної кооперації. — 2007. — № 1.

“Про податок на додану вартість” або звільняється від оподаткування згідно зі ст. 5 цього ж Закону, то суми податку, сплачені у зв’язку з таким придбанням (виготовленням), не включаються до складу податкового кредиту такого платника”. Тобто, якщо кредитною спілкою придбані товарно-матеріальні цінності, основні засоби, нематеріальні активи, то відповідно до вищезазначеного вона не має права на податковий кредит, а тим більше на бюджетне відшкодування податку на додану вартість¹².

Одним із податків, що сплачується кредитною спілкою, є комунальний податок. Комунальний податок як один із місцевих бюджетів передбачений Законом України “Про систему оподаткування”. Згідно зі ст. 15 даного Закону (у редакції від 18.02.1997 р.) справляння і порядок сплати цього податку встановлюється сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в рамках граничних розмірів ставок, визначених законами України. При введенні будь-якого податку або збору органи місцевого самоврядування повинні керуватися положеннями Декрету Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 р. “Про місцеві податки і збори” з наступними змінами і доповненнями.

Платниками комунального податку згідно зі ст. 15 Декрету є юридичні особи, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних і сільськогосподарських підприємств.

Платникам даного податку слід пам’ятати, що:

- кредитним спілком треба керуватися не тільки нормами Декрету, але і рішеннями місцевих рад, які можуть звільняти деякі категорії потенційних платників від сплати комунального податку (наприклад, неприбуткові організації), як прямо — при переліченні пільговиків, так і не прямо — просто тому, що деякі потенційні платники не введені до переліку цих платників таким рішенням;

- комунальний податок сплачується і в тому разі, якщо кредитна спілка на даний час не веде фінансово-господарську діяльність, але в спілці числяться працівники, якщо інше не передбачено спеціальним рішенням органу місцевого самоврядування, що стосується кредитної спілки;

- хоча рішенням деяких місцевих рад встановлено, що комунальний податок повинен сплачуватися і філіями (іншими відокремленими підрозділами) підприємств, установ і організацій (в тому числі філіями кредитних спілок) і окремі податкові органи на місцях вимагають обов’язкової сплати філіями комунального податку за місцем їх знаходження (і відповідно здачі звітності по комунальному податку), зазначимо, що в самому Декреті у числі платників комунального податку філії не названі¹³.

Порядок розрахунку розміру комунального податку необхідно здійснювати на основі середньооблікової чисельності працівників спілки за звітний період. Розрахунок розміру комунального податку здійснюється шляхом множення ставки податку (зараз вона становить 10 % від неоподаткованого мінімуму — 1,70 грн.) на середньооблікову чисельність працівників.

Комунальний податок нараховується одночасно з нарахуванням заробітної плати і сплачується до місцевого бюджету до 15 числа місяця, що настає за звітним, якщо органи місцевого самоврядування не встановили інші терміни.

Також кредитні спілки сплачують податок з доходів фізичних осіб згідно із Законом України від 22.05.2003 р. “Про податок з доходів фізичних осіб”, оскільки в їх діяльності використовується праця найманих працівників, тобто фізичних осіб, які безпосередньо власною працею виконують трудову функцію виключно за дорученням або наказом роботодавця згідно з умовами укладеного трудового договору (контракту) відповідно до закону. При цьому усі вигоди від виконання такої трудової функції (крім заробітної плати такої найманої особи, інших виплат чи винагород на її користь, передбачених законодавством), а також усі ризики, пов’язані з таким виконанням або невиконанням, несуться роботодавцем.

Об’єктом оподаткування згідно зі ст. 3.1 Закону України “Про податок з доходів з фізичних осіб” є загальний місячний оподаткований дохід та чистий річний оподаткований дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподаткованого доходу на суму податкового кредиту такого звітного року.

¹² Ведення бухгалтерського обліку в кредитних спілках: Нормативний посібник. — К., 2004. — С. 96.

¹³ Там само. — С. 103.

При обчисленні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до законодавства справляються за рахунок доходу найманої особи. Щодо ставки даного податку, то на сьогодні вона становить 15 % від об'єкта оподаткування.

У зв'язку з податком з доходів фізичних осіб звертає на себе увагу ст. 216 проекту Податкового кодексу України. Вона також встановлює, що загальний оподаткований дохід за рік оподатковують за ставкою 15 %. При цьому є спеціальна норма, яка передбачає оподаткування процентних доходів, а саме: "Доходи, що їх виплачують фізичним особам як проценти (процентне співвідношення) з інших підстав на залучені у них кошти, а також у разі, коли процентні ставки по депозитних вкладах у два рази перевищують ставку рефінансування Національного банку України, оподатковують за ставкою 15 % від нарахованої суми коштом таких виплат"¹⁴. Арифметика тут проста, але невтішна. На даний час облікова ставка НБУ 8 %, збільшена у два рази вона складатиме 16 %. Середня ставка по депозитах в кредитних спілках становить 18-20 %. Заклавши цю норму, законодавець переслідує чітко визначену мету — усунути кредитні спілки як небажаного конкурента комерційних банків на ринку фінансових послуг.

Одночасно ця норма має чітко спрямовану фінансову мету — будь-яким чином наповнити бюджет, навіть за рахунок коштів, які недоотримують пенсіонери — члени кредитних спілок, які довірили свої "кровні" цим структурам. Ця норма характеризується і антисоціальною спрямованістю, тому що саме так можна охарактеризувати прагнення податкової служби наповнити бюджет за рахунок коштів, які недоотримують тисячі пенсіонерів.

Таким чином, діюча нормативна база щодо оподаткування кредитних спілок достатньо детально регламентує цей процес. Однак, в силу загального недоліку норм податкового права, а саме, непритаманність ним такої ознаки, як самодостатність, коли вони є ясними і зрозумілими для всіх і кожного, хто ними повинен керуватися, їх однакове розуміння і застосування суб'єктами податкових правовідносин дуже ускладнюється. Цей факт не може не породжувати спірні ситуації у взаємовідносинах між кредитними спілками та податківцями і, як наслідок, поширена судова практика вирішення таких спорів.

Такий стан чинного законодавства відносно оподаткування практично на кожному кроці правозастосовчої діяльності обумовлює необхідність його тлумачення. Намагаючись будь-якою ціною наповнити доходну частину бюджету, податкові органи дуже часто тлумачать норми податкового права не відповідно до їх дійсного, реального змісту, а під кутом зору чисто фінансового змісту, тобто на власну користь. На жаль, проект Податкового кодексу України в тій його частині, де йдеться про оподаткування неприбуткових установ (організацій), до яких відносяться і кредитні спілки, не виконує стимулюючої ролі щодо даних суб'єктів фінансових правовідносин.

¹⁴ Проект Податкового кодексу України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://minfin.gov.ua/control/discussion/codex>.